

GOMBOS CSILLA

NEMI SZTEREOTÍPIÁK AZ IRODALOMOKTATÁSBAN

A gyermekek szocializációja során nagy jelentőséggel bírnak a társadalmi sztereotípiák, amelyek a személyiségjegyekre, teljesítményre, viselkedésre, képességekre, testi megjelenésre és érdeklődési körre egyaránt vonatkozathatók. A sztereotípiák jelenléte nem veszélytelen, hiszen támogatják a társadalmi egyenlőtlenségek állandó jelenlétét. (Kereszty, 2007, 641)

Thun Éva „*Hagyományos pedagógia*” – *feminista pedagógia* című tanulmánya alátámasztja, hogy a sztereotípiák elsajátításának legjellemzőbb szinterei a család, az iskola, a kortársak és a média. Véleménye szerint az iskola, egyebek mellett a tananyagok és a tankönyvek mondanivalójával kiemelt hatást gyakorol a gyermekek szocializációjára, ugyanis az adott társadalom nemi sztereotípiákra épülő értékrendjét képviseli. Az egyes iskolák az esélyegyenlőség, az egyenlő bánásmód művelésére törekszenek, azonban a rejtett tanterv működtetése hátráltató tényezőként jelenik meg eme folyamatban. (Thun, 1996, 417-430) „A gyerekek a tanulói szerep megtanulásával együtt, az iskolai elvárt viselkedés és tevékenységi formák elsajátításával egyidőben folyamatosan és kitaróan kapják azokat az impulzusokat, melyek a társadalmi nemi szerep tanulását irányítják és megszilárdítják.” (Thun, 1996, 407)

A TANKÖNYVEK KÍNÁLTA NEMI SZTEREOTÍPIÁK

A nemi szocializáció során jelentős szerep jut a tankönyveknek. Kiemelt pozícióba kerülnek az alsó tagozatos olvasókönyvek, hiszen ezek alapvető készségeket fejlesztenek, kulcsfontosságú ismeretanyagot továbbítanak a gyermekeknek. Így nagymértékben hozzájárulnak a gyerek világgépének kifejlődéséhez, jelentős hatást gyakorolnak a nemi szocializációra, hozzájárulnak a nemi sztereotípiák és az egyenlőtlenségek újrateremtéséhez. (Bárczi, 2015, 31) A sztereotípiák pedig negatív hatásukat éreztetik a gyermeki személyiségfejlődés, a képességfejlődés terén és a tulajdonságok sokszínűségének, változatosságának visszafogásában, ezáltal nem nyitnak teret a kritikus gondolkodásnak és a cselekvésnek. (Thun, 1996, 405) A hagyományos és sztereotip illusztrációhoz ragaszkodva a tankönyvekben már a képek elárulják, hogy milyen nemű a megszólított gyermek. Ha jobban megfigyeljük, a lányok, nők többnyire szoknyát viselnek, hosszú hajjal ékeskednek, míg a férfiakat magasnak és bajszosnak ábrázolják. A nők mindennapos tevékenységei között szerepel a vásárlás, gyerekekről való gondoskodás, betegkezelés és a házimunka elvégzése. A férfiak tevékenységének színes és

változatos skáláját kínálja az illusztráció, azaz ők bármilyen tevékenységet végezhetnek. A közsférában alkalmazott munkaerő tekintetében a férfiak aránya kimagaslóan nagyobb, mint a nők aránya. A nők foglalkoztatottsága a privát szférában jelenik meg, azonban itt is korlátozott tevékenységeken belül, miközben a férfiaknak az izgalmasabb, figyelemfelkeltőbb és mozgalmassabb munkák jutnak. (Kereszty, 2005) A grafikai kivitelezés során a szerzők a 6-10 éves korosztály számára a színesség, meseszerűség elérését tűzik ki célként, amellyel támogatják a gyermekekben kialakuló, nem valóság alapú képet a társadalomról és a benne élő egyénekről, valamint a funkciótlan és rossz társadalmi beidegződések meglétét. (Bárczi, 2015, 31)

A felső tagozatos tankönyvek, kötelező olvasmányok és tulajdonképpen az irodalom területén is megfigyelhető, hogy a szerzők elsősorban a férfiak és fiúk életpasztalatait jelenítik meg, melyeket normaként szerepeltetnek. Ezzel szemben a nők, lányok gondolkodásmódja és életbeli tapasztalatai eltérést, egyfajta deviáns formát jelentenek. Kevés esetben figyelhető meg a lányok valós tapasztalatainak megjelenítése, valamint a női szerzők műveinek belekomponálása a tankönyvekbe. (Kereszty, 2007, 5) Ezekben a tankönyv-

vekben a férfiak nemes célokért küzdenek, építenek és magyaráznak, mellyel saját érdeküket, leggyakrabban viszont a köz javát szolgálják. A női szereplők szélesebb szerepkörben tűnnek fel, azonban gyakran passzív, negatív, illetve szenvedő minőségben ábrázolják őket. Cselekvésük több változata ismert: szeretik és várják a hőst; nem értik meg vagy aggódnak érte; elveszítik és megőrzik és/vagy életüket vesztik érte. Cselekedeteiket a hős személyéhez lehet visszavezetni, azaz a hőséért, illetve ellene cselekednek. Kevés esetben fordul elő, hogy a női szereplők tetteit önérdék vezérelné. (Czachesz-Lesznyák-Molnár, 1996, 422)

A NEMI SZTEREOTÍPIÁK MEGJELENÉSÉNEK FORMÁI A VALACZKA-TÓTH-FÉLE IKERKÖNYVEKBE

A nemi sztereotípiák vizsgálatát egy olyan tankönyv-sorozaton belül végeztem el, amely az olvasmányokat nemi alapú differenciálással válogatta össze. A Valaczka András és Tóth Krisztina válogatta ikerkönyv-sorozat a felső tagozatos tanulók számára készült azzal a céllal, hogy a fiúknak és a lányoknak az életkori sajátosságaiknak és nemükből adódó különbözőségeiknek megfelelő műveket ajánlhassanak. Elemzésemben arra voltam kíváncsi, vajon a szerzők válogatása, a műfaji sokszínűség, a szereplőábrázolás mennyiben tartalmaz ebben a pozitív kezdeményezésnek tűnő tankönyvsorozatban nemi sztereotípiákat. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt csak a 6.-osoknak szánt tankönyvre korlátozom a megállapításaimat.

A SZERZŐSÉG KÉRDÉSE

Az alkotás mint alapvetően férfiak által művelt tevékenység koncepcióját a napjainkban egyre inkább teret nyerő női írók fellépése árnyalja, hiszen a kortárs irodalomban egyre több olyan mű születik, amelynek nem férfi az alkotója. Az irodalom fokozatosan képessé válik a nők és a férfiak által alkotott művek megjelenítésére, illetve olyan kiadványok létrehozására, amelyben mindkét nem szerzőként szerepel. A női irodalom formálódó kánonja tehát egyre nagyobb jelentőségnek örvend. (Németh, 2015, 14)

A fiúknak és a lányoknak szánt szövegek vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy míg a lányok olvasmányai között vegyesen jelennek meg férfi és női szerzők, a fiúknak szánt szövegek

között szinte kizárólag csak férfiak által írt művek találhatók. Ez az arány azt a sztereotípiát erősítheti meg a befogadóknak, hogy az alkotó, innovatív, kreatív tevékenység – így a művészet, az irodalom is – a férfiak sajátja, míg a nők továbbra is csak marginális pozíciókat tölthetnek be ezeken a területeken. Míg a férfialkotókat az irodalomoktatásban kanonizált szerzőkként tartjuk számon, a női írók listázása az irodalomoktatásban újszerűen, innovatív sajátosságként értelmezhető.

A MŰFAJAI MEGHATÁROZOTTSÁG

A hatodikosoknak szánt szövegeket többségét bandaregények képezik. Ezek a művek a serdülőkorban lévő életét, az iskolához fűződő és iskolán kívüli közösségi eseményeiket örökítik meg. (Petres Csizmadia, 2015, 258) Ez regénytípus egy gyermekcsoportot ábrázol, melyben a tagok közti szerepek elosztása után lehetővé válik egy jelentős vészhelyzet kivédése, illetve a felmerülő nehézség megoldása. (Galuska, 2008) Ebben a műfajban kiemelten tetten érhető a nemi sztereotípiák. A műfaj maszkulin jegyeit a csoporton belüli irányító szerep megszerzése, az agresszivitás megjelenése, a hatalomért való küzdelem körvonalazza, szereplői pedig szinte kizárólag fiúkból állnak. A lányok és fiúk ilyen típusú kizárólagos ábrázolása azt a nemi sztereotípiát erősíti meg a befogadóknak, hogy a fiúk – a lányokhoz képest – a közösségi élet magasabb fokát képesek megélni és megvalósítani, vagyis a fiúk alkalmasak a nyilvános szféra képviselésére, míg a lányok az intim szférában rekednek. A bandaregények az erőfölény, az agresszivitás, a vezető pozíció maszkulin nemi sztereotípiáit közvetítik, és ezzel az irányító, a racionális gondolkodó viselkedésmintákat közvetítik a fiúk felé.

A lányoknak íródott olvasmányok szintén az ifjúsági regényt és annak különböző típusait preferálják, a – nemi sztereotípiákban bővelkedő – lányregény azonban kiemelt pozíciót élvez. A műfaj leglényegesebb vonása, hogy a történet által kirajzolódott főhősnő egy olyan lány legyen, akinek betekintést nyerhetünk életébe. A hangsúly a lány nővé érésére, társadalomban betöltött szerepkörének akceptálására, betöltésére és a nővé válás folyamatának bonyodalmaira kerül. A műfaj eleinte kifejezetten a sztereotipikus női szerepeket mutatta be, idővel azonban megjelentek olyan lányregények is,

amelyek épp ezen sztereotípiák felülbírálására, azokkal való szembenállásra helyezik a hangsúlyt – az olvasmányok mindkét típusú lányregényből közölnek részleteket. A lányok olvasmányai ezért egyaránt kínálnak tradicionális női szerepmintákat és emancipáló nőképeket.

A FŐSZEREPLŐK ÉS MELLÉKSZEREPLŐK VIZSGÁLATA

A fiúknak szánt olvasmányok többségénél megfigyelhető, hogy a szövegek elsősorban a társadalmi nem adta hagyományos maszkulin szerepek megkonstruálását tűzik ki célul. Egy olyan férfimodellt közvetítenek, amely a főszereplők morális értékeire és társadalmi pozícióira hagyatkozva, a nyilvános szférában megjelenő követendő mintát nyújtanak a gyermekolvasónak. A férfi hősök a férfiakról alkotott sztereotipikus gondolkodásnak köszönhetően környezetüktől nagyobb elismerést, megbecsülést kapnak, mint a női hősök. A lányoknak szánt olvasmányokban elsősorban olyan női minta rajzolódik ki, ami a szépséget, jószágot, őszinteséget, becsületességet és az anyai, illetve feleség szerepmintát körvonalazza, tehát a lányokat az intim szférán belül artikulálja.

A történetekben még rendszerint a mellékszereplők is – talán nem tudatosan – elsősorban aktív, cselekvő férfiak/fiúk, akik a nemi sztereotípiákon alapuló társadalmi gondolkodásról tanúskodnak.

A fiúknak szánt olvasmányok szövegeiben a mellékszereplők többsége fiúként/férfiként szerepel, amely ebben az esetben is rámutat a dominanciájukra. Annak ellenére, hogy a művekben nagyjából fiúk/férfiak töltik be az adott szerepet, az alkotók szívesen alkalmaznak lány/női mellékszereplőket is. A lányoknak szánt olvasmányok szövegeiben felvonultatott mellékszereplők nagyjából arányos nemi elosztásban szerepelnek, hiszen a művek többsége női és férfi mellékszereplőket egyaránt ábrázol.

A NŐK/LÁNYOK ÉS FÉRFIAK/FIÚK VISZONYRENDSZERE

A fiúk/férfiak és lányok/nők viszonya az apa és lányai, az anya és fiai, a férj és feleség, a fiú és szerelme, a fiú – lány barátság, a táncosnő és az uralkodó, az isten és istennő, a fiú és osztálytársnői kapcsolatok mentén körvonalazódnak. Ennek tekintetében kapcsolatrendszerüket a barátság és a szerelem ha-

tárazza meg. A lányok/nők a nemi sztereotípiák következtében azonban alacsonyabb pozícióban tűnnek fel, ugyanis sok esetben a fiúk/férfiak segédjeként, az uralkodó táncosnőiként szerepelnek, akiket tárgyként kezelnek. Ennek alapján a nők akarva-akaratlanul is alsóbbrendűnek számíthatnak, hiszen a társadalom az irodalom segítségével is újratermeli a lányok/nők és fiúk/férfiak közti egyenlőtlenséget.

MIÉRT ÉPP FIÚKNAK/ LÁNYOKNAK AJÁNLOTT EGY-EGY SZÖVEG?

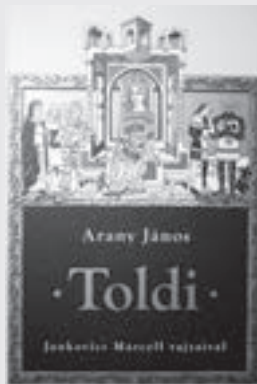
A fiúk olvasmányai a történelem, a hazafiasság, a hősök, a csatározás, a harc, az uralkodók és a hatalom témaköreit dolgozzák fel. Ezek a kérdéskörök egy fiú-/férfiideált alakítanak ki a gyermekben azzal a céllal, hogy ezt tekintsék normálisnak, követendőnek. Az ettől való elhajlás a nemi sztereotípiák alapján létrehozott szerepelvárással ütközik. Ebből adódóan a fiúnak/férfinek nem szabad érzelmeit kimutatnia, az autókön és egyéb fiús játékokon kívül mással játszania és a lányokat/nőket magasabb rendűként kezelnie.

A lányok olvasmányai ezzel szemben az érzelmekkel, a házassággal, a megfelelési kényszerrel, a halállal, a monogám létformával, az iskolázottság kérdésével, a felelősség vállalásával, az anyaszereppel és a neveléssel foglalkoznak. Ez a tradicionális feminin sztereotípiát sugallja a lányoknak/nőknek, hogy a háztartásban és a gyermeknevelésben állják meg a helyüket. Ha ezt az álláspontot a lány elsajátította, eleget is tett a társadalmi szerepelvárásának. A szövegek besorolásakor szerepet játszott még az egyes színek szimbolikája, hiszen a kék színt a fiúkhoz, a piros színt pedig sztereotipikusan a nőkhöz társítják.

Az olvasmányok szövegei összességében a férfiak dominanciáját jelenítik meg, akik felsőbbrendűsége több helyen is bebizonyosodik, hiszen a legtöbb férfi szereplő egy mintaképet alkot. A lányok számára viszont továbbra is a sztereotipikusan alárendelt pozíciót közvetítő nőábrázolás érvényesül.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- BÁRCZI Zsófia (2015): *Apa olvas, anya főz... Alsó tagozatos tankönyvek nőképe Szlovákiában*, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 29-34. In: *Nőképek kisebbségben III.*, Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről, Pozsony [online] http://phoenix-ngo.sk/wp-content/uploads/2015/12/Nokepek_kisebbségben_III_konferenciak%C3%B6tet.pdf (letöltve: 2016. 9. 12)
- CS. CZACHESZ Erzsébet – LESZNYÁK Márta – MOLNÁR Edit Katalin (1996): *Lányok és nők kötelező olvasmányokban, tankönyvekben*, In: *Educatio*, 417–430. [online] http://epa.oszk.hu/01500/01551/00078/pdf/EPA01551_educatio_1996_3_417-430.pdf (letöltve: 2017. 1. 23)
- GALUSKA László Pál (2008): *A Pál utcai fiúk értelmezésének kérdései a magyar gyermekirodalmi kutatásban*, In: *Könyv és Nevelés*, 10. évfolyam, 2008/3 [online] http://www.tanszertar.hu/eken/2008_03/glp_0803.htm
- KERESZTY Orsolya (2005): *A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata tankönyvekben*, [online] http://www.tanszertar.hu/eken/2005_03/kereszty.htm
- KERESZTY Orsolya (2007): *A társadalmi nem (gender) mint a kutatás tárgya a pedagógiában*. In: *Educatio*, 4. 637–649. [online] <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00042/pdf/658.pdf> (letöltve: 2016. 9. 20)
- NÉMETH Zoltán (2015): *Itinerárium*, MEDIA NOVA N a Nap Kiadó – Dunaszerdahely közreműködésével, Dunaszerdahely
- PETRES CSIZMADIA Gabriella (2015): *Kortárs mesék nőképei*, 83-89. In: *Nőképek kisebbségben III.*, Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről, Pozsony [online] http://phoenix-ngo.sk/wp-content/uploads/2015/12/Nokepek_kisebbségben_III_konferenciak%C3%B6tet.pdf (letöltve: 2016. 9. 12)
- THUN Éva (1996): *„Hagyományok” pedagógia – feminista pedagógia*. In: *Educatio*, 404–416. [online] http://epa.oszk.hu/01500/01551/00078/pdf/EPA01551_educatio_1996_3_404-416.pdf (letöltve: 2017. 1. 29)
- Valuczka András – Tóth Krisztina: *Irodalmi ikerkönyvek*, 6. évfolyam. *Olvasmányok fiúknak, lányoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.

A korunkban tapasztalható felfokozott medialitás jelentős hatással bír az olvasásra. A tömegművelés térnyerése miatt, melyek az írott szöveg mintájára történeteket kínálnak a befogadónak, az olvasás vesztett abból a dominanciájából, mely a múlt században még abszolút sajátja volt. Erre a jelenségre reagálva az irodalomban egyre gyakrabban bukkannak fel intermedialis jelenségek. Megnőtt a jelentősége az olyan kevert műfajoknak (képregény, vizuális költészet, illusztrált irodalom), melyek átmenetet jelentenek a nyelvi és vizuális médiumok között. Ezeknek az összetett médiumoknak a működési elve azon alapszik, hogy a jelentés a verbális és a vizuális elemek együttműködése révén jön létre. Az említett műfajok közül az illusztrált irodalom az, amelyikkel a legkevesebb tudományos kutatás foglalkozik, annak ellenére, hogy semmivel sem alacsonyabb rangú a másik kettőnél, sőt, a képzőművészet ebben a műfajban jelenhet meg a leghatározottabban és a legnagyobb változatosságban.

A többi verbális-vizuális műfajhoz hasonlóan az illusztrált irodalom sem redukálható szövegre és képre, mivel úgy elveszne a kettő kölcsönhatásából a két médium „között” létrejövő jelentésbeli és esztétikai többlet. Ha jobban szeretnénk érteni a „köztséget”, a befogadóra hatást gyakorló médiumok működését, érdemes kevert médiumokkal foglalkozó művészeti kutatásokat végezni, melyek során felmerülnek az ilyen és ehhez hasonló kérdések: valóban alakítja-e a befogadást az illusztráció, képes-e párbeszédet kezdeményezni a kép a szöveggel, netán módosítja-e a jelentését. A klasszikus magyar irodalomból vett példa egyrészt az illusztráció (együtt)működését, a tipológiai és technikai különbségek érzékeltetését szolgálja, miközben reflektál a szöveg- és képbefogadás esztétikai folyamataira. Másrészt közvetlenül rámutat azokra a különbségekre is, amelyek a felnőtt és a gyermekirodalom illusztrálásának hagyományában kimutathatók.

Az illusztrált Toldi. Szöveg és kép összehasonlító elemzése.

Az elemzés során gyakran kerül összehasonlításra a két médium, eszközeik és „üzeneteik”. Az alapvető problémát az jelenti, hogy milyen módszerrel, milyen közös nevező alapján lehet összehasonlítani a művészeteket. Mikor különböző művészeti ágakat hasonlítunk össze, elhagyjuk az irodalom területét, tehát az irodalom módszerei is érvénytelenné válhatnak. Claus Clüver-re utal Angelika Corbineau-Hoffmann, mikor azt mondja, hogy a művészetek összehasonlításának nincs sem megbízható elmélete, sem módszertana. (CORBINEAU-HOFFMANN 2008) Az összehasonlítás mégis elvégezhető például a konkrét hatásokra és analógiákra hivatkozva,